

УКРАЇНСЬКА МОВА Й ЛІТЕРАТУРА

В СУЧАСНІЙ
ШКОЛІ

4, 2013

ПЕРЕДПЛАТНИЙ
ІНДЕКС 22677

ОЛЕСЬ ГОНЧАР
ПРО «ДУХОВНИЙ КОД» НАЦІЇ
ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА

ФОТІЙ КРАСИЦЬКИЙ ТА ЙОГО
КОЛЕКЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ
МУЗЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ДО 140-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ ХУДОЖНИКА

ЄДНІСТЬ СВІТУ ПРИРОДИ
І ДИТЯЧОЇ ДУШІ
ЗА ПОВІСТЮ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА
«ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ», 7 КЛАС

СИСТЕМА УРОКІВ ЗА
ТВОРЧИСТЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
10 КЛАС

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО
ПОЧЕРКУ ОСТАПА ВИШНІ
11 КЛАС

ПОСПІШАЙТЕ ПЕРЕДПЛАТИТИ
НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ФАХОВІ ЖУРНАЛИ
ДОКЛАДНІШЕ НА PEDPRESA.COM.UA

ВИЗВІСНИ-ВІДПОВІДНО
ПЕДАГОГІЧНА
ПРЕСА
ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ПІДПРИЄМСТВО

НАУКА - ШКОЛИ**МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ****Наталія ЛЕОНОВА**

Особливості використання мовних кліше в діловому мовленні

2

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ**Микола СТЕПАНЕНКО**Олесь Гончар про «духовний код нації»
До 95-річчя від дня народження письменника

6

ГОТУЄМОСЯ ДО ЗНО**Наталія ДИКА**Тести та завдання для тематичного контролю знань з української мови
Морфологія (іменні частини мови) (закінчення)

13

МЕТОДИЧНА МАЙСТЕРНЯ СЛОВЕСНИКА**Валентина БОРЩ**Правопис складних слів
Українська мова, 6 клас

19

Ніна УКОЛОВАСистема уроків з теми «Синтаксис»
Українська мова, 5 клас

21

Зоряна ГУЦУЛЄдність світу природи і дитячої душі
*За повістю Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять»
Українська література,
7 клас*

27

Валентина КОСТЮКЕВИЧ,**Ольга КАНАРСЬКА**Образ рідної землі у творах Миколи Гоголя «Тарас Бульба» та Івана Франка «Захар Беркут»
*Українська література,
7 клас*

30

ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО**Світлана ЄРМОЛЕНКО**

Яке слово вибрати?

33, 66

Ольга ІНОЗЕМЦЕВАСистема уроків за творчістю Лесі Українки
*Українська література,
10 клас*

34

Світлана МЕЛЬНИКОсобливості індивідуального почерку Остапа Вишні
*Українська література,
11 клас*

42

ІКТ НА УРОЦІ**Наталія КРИВОНОС, Ольга ЛІПЕХА, Ольга НІКОЛАЙЦЕВА**Система уроків з теми «Будова слова. Орфографія» (закінчення)
Українська мова, 5 клас

45

ПРОФІЛЬНЕ НАВЧАННЯ**Галина ГУМЕНЮК**Образ Марії як уособлення мужньої та вольової жінки
*За романом-хронікою Уласа Самчука «Марія»
Українська література,
11 клас*

51

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПОШУКИ**Світлана ХІВРИЧ**

Художні прийоми творення образів у картинах Тараса Шевченка (закінчення)

55

ЦІКАВО ЗНАТИ**Наталка ЛИСЕНКО**Фотій Красицький та його колекція в Національному музеї Тараса Шевченка
До 140-річчя від дня народження художника

60

Олена ОСТАПЧЕНКОІгрові проблемні завдання
Дидактична гра «Лінгвістична мозаїка»

67

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ**Людмила ГУЛЕНКО**

Поет-пісняр Андрій Демиденко

70

Остапченко Олена Вадимівна,
старший викладач кафедри української
мови і методики навчання Київського
університету імені Бориса Грінченка

Ігрові проблемні завдання: від сумнівів до знань
Дидактична гра «Лінгвістична мозаїка,
або Вірю - не вірю»

Игровые проблемные задания: от сомнений к знаниям
Дидактическая игра "Лингвистическая мозаика, или Верю - не
верю"

У статті подано дидактичний матеріал (навчальні ігрові завдання), який доцільно використати на різних етапах навчання під час опрацювання багатьох тем з української мови, запропонувати учням для самостійної пошукової роботи з метою активізації пізнавальної діяльності, створення проблемних ситуацій.

В статті подан дидактический материал (учебные игровые задания), который может быть использован на разных этапах обучения при изучении определенных тем по украинскому языку, предложен учащимся, студентам для самостоятельной поисковой работы с целью активизации познавательной деятельности, создания проблемных ситуаций.

Ключові слова:

Активізація пізнавальної діяльності; проблемна ситуація; навчальні ігрові завдання; «лінгвістичні рекорди».

Активизация познавательной деятельности; проблемная ситуация; учебные игровые задания; "лингвистические рекорды".

Завдання, які пропонуємо вашій увазі, можна використати на різних етапах навчання під час опрацювання багатьох тем з української мови, запропонувати учням для самостійної пошукової роботи з метою активізації пізнавальної діяльності, створення проблемних ситуацій. Погодьтеся, адже молодій людині значно цікавіше самій шукати відповідь, критично оцінювати почуте, сумніватися у досить логічних на перший погляд твердженнях, ніж одержувати готові тези. Змагання може бути проведене також на занятті гуртка, у позанавчальний час, на дозвіллі.

У грі беруть участь команди (з 2-4 осіб) чи окремі гравці. Завдання учасників – визначити, правильними чи хибними є певні твердження, які зачитує ведучий (речення можна також демонструвати на інтерактивній

дощі або на аркушах паперу). На обдумування кожної тези дається певний час (10 - 30 секунд залежно від складності питань і підготовленості аудиторії). Коли всі учасники визначаться з відповідями, запишуть їх на спеціальних бланках і подадуть журі, гравці мають право обґрунтувати свою думку. За кожне правильне твердження і слушне пояснення журі нараховує бали.

Примітка: якщо жодному з учасників гри не вдалося встановити істинну й аргументувати свою відповідь, це має зробити або ведучий, або заздалегідь обраний "експерт" з числа присутніх. Жодне питання не повинне залишитися без відповіді!

Тема першої гри – так звані лінгвістичні рекорди, тобто цікаві явища й факти з життя української мови та українців під прицілом статистики.

Лінгвістичні «рекорди», або Най... най... най...

Чи переконані Ви, що ...

1. «Наймолодшою», тобто найпізніше створеною і запровадженою до українського алфавіту, є буква **г** (ге)?

2. Найбільше слів, що містить 11-томний «Словник української мови», починається з букви **п**?

3. Найменша кількість слів української мови починається з літери **ї**?

4. «Найпасивніша», тобто найрідше вживана літера українського алфавіту – це **ь** (знак м'якшення)?

5. Найдовшим словом в українській мові, що містить тридцять літер, є *дихлордифенілтрихлорметилметан* – назва одного з пестицидів?

6. Найчастіше вживаними в українській мові словами є іменник *рука*, дієслово *сказати*, прикметник *великий*, займенник *він*, сполучник *і*?

7. Найбільшу кількість синонімів (близько 30-ти) має слово *іти*?

8. Найменше прийменників в українській мові вживаються з місцевим відмінком?

9. Найкоротшими іменами в Україні є трибуквені – *Лев* та *Зоя*?

10. Найдовшими чоловічими іменами, включеними до "Словника власних імен людей", є *Аполлінарій*, *Максиміліан* і *Пантелеймон*?

11. Найбільше однослівних назв населених пунктів в Україні починаються з літери **В**?

12. Серед назв міст і сіл в Україні, що починаються з голосної, найбільше на звук **О**?

13. Найпоширенішою назвою населеного пункту в Україні, що складається з одного слова, є *Калинівка*?

14. Найбільше назв населених пунктів нашої держави, що складаються з кількох слів, починаються зі слова *Новий* (-а, -е)?

15. Найкоротша назва населеного пункту в Україні складається з двох літер?

16. Найдовша назва населеного пункту, що складається з одного слова – *Дніпродзержинськ*?

17. Найпоширеніша назва вулиці в Україні – *Тараса Шевченка*?

18. Найбільше псевдонімів (99) в українській літературі використав Іван Франко?

19. Найдовший псевдонім був у Григорія Квітки-Основ'яненка?

20. Найпершим автором, який підписав свій твір псевдонімом, був Марко Вовчок (Марія Вілінська)?

21. Найдавнішою з нині відомих пам'яткою кириличного письма є напис 931 р. у скельному монастирі біля села Крепча в Болгарії?

22. Найдавнішою азбукою на Русі, яка включала в себе 27 букв: 23 грецькі і 4 слов'янські – **б, ж, ш, щ**, вважають графіті, виявлене на стіні Софійського собору в Києві?

23. Найдавнішою точно датованою кириличною книгою є давньоруське Остромирове Євангеліє 1056 – 57 рр.?

24. Найпершим друкованим підручником у східних слов'ян став «Буквар», укладений і виданий першодрукарем Іваном Федоровим (Федоровичем) у Львові 1574 р?

25. Найдавнішим друкованим словником української мови є праця видатного діяча української культури XVII ст. Памва Беринди «Лексиконь славенороскій и имень Тлькованіє», видана у друкарні Києво-Печерської лаври 1627 року?

26. «Найдовговічнішим» підручником вважають «Граматику словенську», створену українським мовознавцем, письменником, церковним і освітнім діячем Мелетієм Смотрицьким 1619 р.?

27. Перші видання «гражданкою» (гражданським шрифтом) з'явилися в Україні, як і в Росії, 1708 року після реформи Петра I?

28. Найповнішим і лексикографічно найдосконалішим українським словником до початку XX ст. є «Словарь української мови» в 4 томах, виданий 1907 – 1909 рр. у Києві за редакцією Бориса Грінченка?

29. Найдавнішим народом на території сучасної України, назва якого збереглася в писемних пам'ятках, були скіфи?

30. Найбільшим джерелом запозичень для української мови здавна і дотепер є грецька мова?

Відповіді на запитання гри

1. Ні. П'ята літера сучасної української абетки **г** (ге) була вперше введена до алфавіту як самостійна буква ще Мелетієм Смотрицьким у «Граматичі...» 1619 р. і вживалася з перервами аж до 1933 року, коли з ідеологічних міркувань її було силоміць вилучено з української азбуки. Букву поновили тільки у 3-му виданні "Українського правопису" (1990 р.). Натомість «наймолодшою» літерою української абетки можна вважати букву **ї**, яка, хоч і вживалася ще в давніх кириличних алфавітах, проте в сучасному значенні (для позначення сполучень звуків **й + і**) вперше була використана лише 1875 року в записках "Юго-Западного отдела Русского географического общества" в Києві.

2. Так. У 11-томному «Словнику української мови» реєстрових слів, що починаються літерою **п**, аж 30 тисяч!

3. Ні. Найменше слів на літеру **й** – усього 40. З літери **ї** починається 50 слів.

4. Ні. Найменш уживаною буквою українського алфавіту є **ф**, оскільки звук, який вона позначає, не властивий для української мови і вимовляється лише в небагатьох запозичених словах.

5. Ні. Слово *лецетинхолестерилацетилтрансфераза* має 34 букви, *антимультинструменталістичність* – 31 літеру.

6. Так. Автори «Частотного словника сучасної української художньої прози» на підставі опрацювання 33391 слова загальної лексики стверджують, що **найуживанішими** словами в українській мові є: *рука, око, сказати, знати, великий, я, ми, він, себе, весь, його, вже, так*, а також прийменники і сполучники.

7. Ні. Синонімічні скарби української мови справді невичерпні. Двотомний «Словник синонімів української мови» (К.: Наук. Думка, 1999 – 2000) подає понад 50 синонімів до слова *говорити*, 22 синоніми до слова *дивитися*. А от «рекордсменом» за кількістю синонімів є слово *бити* – близько 80-ти! Синонімічний ряд до дієслова *іти* нараховує «лише» 27 слів.

8. Так. Хоч це й видається дивним, проте саме у формі місцевого відмінка, який завжди вживається тільки з прийменниками, іменники мають їх при собі найменше – лише 5: *на, у (в), по, при, о*. Натомість з родовим відмінком "працюють" понад 150 (!) прийменників, зі знахідним – 28.

9. Ні. Найкоротші зафіксовані в словнику імена – це *Ян* та *Ія*.

10. Так.

11. Ні. Найбільше назв міст і сіл в Україні починаються з літери **К** – понад 2 тисячі.

12. Так. Назви 573 населених пунктів нашої країни починаються з літери **О**.

13. Ні. Найбільше в Україні сіл з найменуванням **Іванівка** – аж 83! Далі йдуть: **Михайлівка** – 78, **Олександрівка** – 75, **Миколаївка** – 67, **Жовтневе** – 61, **Андріївка** – 50, **Петрівка** і **Мар'янівка** – по 48, **Володимирівка** – 46, **Федорівка** – 44. А от **Калинівок** в Україні – 42, **Березівка** – 28, **Яблунівка** – 21.

14. Так. Означення **Новый** (-а, -е) у назві мають 874 поселення, **Старий** – 165, **Великий** – 282, **Малий** – 216, **Верхній** – 72, **Середній** – 23, **Нижній** – 59, **Червоний** – 327, **Зелений** – 105, **Білий** – 93, **Чорний** – 53.

15. Ні. **Найкоротші** офіційно засвідчені найменування населених пунктів в Україні складаються з трьох літер, серед них назви міст – **Бар** і **Чоп**.

16. Ні. **Найдовша** назва з одного слова – **Червонокостянтинівка**, село в Кіровоградській області. А взагалі найдовшою назвою населеного пункту в Україні є **Петропавлівська Борщагівка** – село поблизу Києва.

17. Так. Вулиці **Шевченка** є в 35 містах України. **Найпопулярнішими** назвами для вулиць є також **Садова**, **Гоголя**, **Чапаєва**, **Гагаріна**, **Горького**, **Лісова**, **Леніна**, **Сонячна**, **Щорса**, **Миру** і **Лесі Українки**.

18. Ні. **Найбільшою** кількістю псевдонімів користувався **Олександр Кониський** – 141, в **Івана Франка** було 99 псевдонімів, **Осип Маковей** мав їх 56, **Михайло Павлик** — 27, **Олена Пчілка** — 44, а **Борис Грінченко** — 34.

19. Так. Письменник **Г. Квітка-Основ'яненко** підписував деякі твори так: "Любопытный Аверьян, состоящий не у дел коллежский протоколист, имеющий хождения по тяжбыным делам и по денежным взысканиям".

20. Ні. Традиція використовувати псевдоніми була розвинена вже в давньоруських рукописних книгах, де імена авторів та переписувальників подекуди втаємничували за допомогою чисел, які в слов'янському письмі позначалися за допомогою літер. Широко послуговуватися псевдонімами українські письменники почали з XVI ст. Здебільшого це були полемісти, що виступали проти католицизму і з політичних міркувань мусили ховати власне ім'я. Відомі імена **Стефан Зизаній**, **Іван Вишенський**, **Христофор Філалет**, **Теофіл Ортолог**, **Клирик Острозький** — все це псевдоніми.

21. Так.

22. Так.

23. Так.

24. Так. **Перший східнослов'янський посібник** – «Буквар» з граматикую був виданий «друкарем-москвитиною» **Іваном Федоровим** (в українських джерелах **Іваном Федоровичем**) у Львові 1574 року. До нашого

часу дійшов лише один примірник, знайдений у Римі 1922 року (зберігається в бібліотеці Гарвардського університету в США). До речі, найдавнішою з надрукованих на території України кириличним шрифтом книг, що збереглися до нашого часу, вважають «Апостол», виданий Іваном Федоровичем там же, у Львові, трохи раніше – 15 лютого 1574 року.

25. Ні. Перший друкований словник української мови побачив світ 1596 року в місті Вільно. Це був «Лексисъ сирѣчь реченія въкратъцѣ сѣбранны и из словенского языка на простый рускій діалектъ истолкованы» **Лаврентія Зизанія (Тустановського)**. Словник Зизанія містив 1061 слово. Окремі церковнослов'янські слова тут пояснювалися простою українською мовою, яка майже тотожна з сучасною (*парубок, зараз, лазня, пуга* тощо). До речі, у цьому словнику вперше було використано приклади в тексті (екземпліфікацію), а також проакцентовано слова.

А от **перший рукописний** церковнослов'янсько-український словник складено було не раніше 50-х років XVI ст. Він мав назву «**Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ словъ просто**» і містив 896 слів. Невідомий автор підшив свій рукопис до «Острозької біблії», яка вийшла 1581 року, і в такому вигляді словник дійшов до нашого часу. Матеріали «Лексиса...» були використані згодом Лаврентієм Зизанієм та Памвою Бериндою, відомим лексикографом, поетом, перекладачем, друкарем, гравером. Згаданий у питанні «Лексиконъ...» Памва Беринди по праву вважають найвищим досягненням українського словникарства старої доби.

26. Так. 1619 року в місті Ев'ї (Вевіс) біля Вільна вийшла друком славнозвісна праця Мелетія Смотрицького (1577–1633) «Грамматіки Словенскія правильное Синтагма» – один з найвидатніших творів старожитнього слов'янського мовознавства. За цим підручником, який Михайло Ломоносов назвав «вратами вченості», школярі українських, російських та білоруських шкіл вивчали граматику понад 150 років – до початку XIX ст., він витримав багато видань, був відомий у країнах Європи, в перекладах на латинську мову. Саме завдяки «Граматиці...» Мелетія Смотрицького українська філологія стала помітною галуззю європейського мовознавства того часу.

27. Ні. Гражданський шрифт в Україну прийшов досить пізно, в другій половині XVIII ст. До того часу книги в нас друкували латинським чи, здебільшого, церковнослов'янським шрифтом. Так звану «гражданку», якою ми користуємося й нині, **уперше** застосували в Єлисаветградській друкарні, заснованій при штабі новоросійського генерал-губернатора А. Мельгунова. Але ця друкарня (відкрита 1764 чи 1765 року) випускала тільки бланки для «пашпортів та інші папери урядового замовлення. Справжні світські друкарні

було засновано тільки наприкінці XVIII ст. 1783 року одна з них відкрилася при Київській академії і випускала підручники та інші книги російською та іноземними мовами. Наприкінці XVIII ст. світські друкарні з'явилися у Харкові, Бердичеві, Чернігові, Миколаєві, Кам'янці-Подільському, Житомирі.

28. Так. Робота над словником була однією з найбільших заслуг письменника, лексикографа, педагога, фольклориста, етнографа, бібліографа, публіциста, видавця, громадсько-культурного діяча Бориса Грінченка перед українською культурою. Матеріали до словника почали збирати ще члени так званої Старої громади, культурного товариства в Києві другої половині XIX – початку XX ст., що групувалися довкола журналу «Киевская старина». З 1902 року до роботи над словником було залучено Б. Грінченка. Не маючи спеціальної філологічної освіти, він узяв на себе непосильне для багатьох завдання і з успіхом завершив його завдяки своєму природному, як відзначив А. Кримський, лексикографічному дару. У чотирьох томах подано 70 000 слів живої української мови, дібраних з художньої літератури, фольклорних записів, усного мовлення, залучено матеріали попередніх словників. Праця була високо оцінена російським академіком О. Шахматовим і удостоєна Петербурзькою академією наук другої премії М. П. Костомарова.

29. Ні. Найпершими згадками в писемних пам'ятках, які належать до початкового періоду знайомства грецьких мореплавців з північним узбережжям Чорного моря і мають характер легенд, є відомості про **кіммерійців**, що оселилися наприкінці II – на початку I тис. до н.е. в Причорномор'ї, південних степах України. Спочатку це був осілий народ, що згодом перейшов до кочового скотарського господарства. За переказами, земель кіммерійців досяг і Одисей.

30. Ні. Хоча в українській мові досить багато слів, засвоєних з грецької, все ж **найголовнішим** джерелом лексичних запозичень, пов'язаних із поняттями загальноєвропейської культури, науки, державного управління, права, політики, є для нашої мови, як і для всіх європейських, латинська мова.

Література:

1. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. – К.: Вища шк., 1988. – 240 с.
2. Остапченко О. В., Остапченко В. І. Істина народжується в змаганні. Українська мова в цікавих цифрах і фактах, загадках і запитаннях, іграх і конкурсах: Практ. посіб. – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – 120 с.
3. Словник синонімів української мови: У 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. — К.: Наук, думка, 1999—2000.

4. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
5. Україна в цікавих фактах: Книга рекордів України / Упор. Г. Маценко. — Львів, 1992.
6. «Українська мова». Енциклопедія. - К.: «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.
7. Шевчук В. Із вершин та низин. Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – К.: Дніпро, 1990.